EVOLUCIÓ SEMÀNTICA D'ARRIBAR EN CATALÀ (SEGLES XIII-XVI): UN EXEMPLE DE CANVI DE PROTOTIPUS

SANDRA MONTSERRAT
Universitat d'Alacant
Sandra.Montserrat@ua.es

Resumen

The semantic structure that the verb «arribar» currently presents in Catalan is the fruit of the complex history of semantic changes that have provoked the category's expansion from the basic core. In this work we pretend to follow the diachronic ways of these semantic changes from the theory of prototypes effects (Geeraerts. 1997:22). As a result, we offer the semantic net of the verb «arribar», from the exhaustive analysis of the contextual uses through 13th, 14th, 15th and 16th centuries.

1. OBJECTIUS I HIPÒTESI¹

1.1. Els efectes de prototipicitat

L'estructura semasiològica que presenta *arribar* en català en l'actualitat és fruit d'una història complexa de canvis semàntics que han provocat l'eixamplament de la categoria a partir d'un nucli bàsic. En aquest treball pretenem reseguir les dreceres d'aquests canvis semàntics en diacronia; com a resultat, oferirem la xarxa semàntica del verb *arribar*, a partir de l'anàlisi exhaustiva dels contextos d'ús al llarg dels segles XIII, XIV, XV i XVI.

Seguirem la proposta d'anàlisi de Geeraerts (1997:22) sobre els efectes de prototipicitat, perquè considerem que il·lustra les possibilitats de la teoria del prototipus, explicita la importància dels mecanismes bàsics del canvi semàntic —la metàfora i la metonímia— i, finalment, descobreix el valor just dels factors contextuais (experiencials i culturals, etc...) en qualsevol procés d'extensió semasiològica. Comptat i debatut, volem oferir una mostra més de la contribució als estudis sobre el significat de la semàntica diacrònica de base cognitiva².

1 Aquest article és una ampliació de la comunicació presentada en el en el *V Congreso de Lingüística General*, celebrat a Lleó el 5, 6, 7 i 8 de març del 2002, titulada: «Evolución semántica y usos metafóricos y metonímicos del verbo venir, arribar y aplegar en textos catalanes del XIV al XIX».

2 Altres treballs anteriors en aquest mateix sentit són els de Soares da Silva (1997) per a *deixar* en portugués i Martines (2000), en relació amb el verb *estimar* del català.

En primer lloc, seguint Geeraerts (1997:22) considerem que l'eixamplament de la categoria representada per *arribar* pot explicar-se a partir de dos efectes de prototipicitat bàsics, resultat d'una de les característiques principals de les categories: la no-igualtat en la extensió i intensió de la categoria. Observarem com *arribar* varia de prototipus (efecte 1 'la modulació dels centres prototípics') i, en segon lloc, mostrarem com aquesta modulació es produeix a partir de l'alteració en l'agrupació del sentits per semblances de família (efecte 2).

A l'últim, explicitarem, a més a més, com les modulacions en l'estructura semasiològica de la categoria representada per *arribar* s'han d'entendre com a transformacions d'imatges esquemàtiques, a partir d'un esquema bàsic de moviment; és a dir, com a projeccions a diverses realitats de models esquemàtics creats per l'experiència amb el món. En aquest sentit, afegim a la hipòtesi de Geeraerts, la hipòtesi de Lakoff (1987) i Johnson (1987) sobre les transformacions d'imatges esquemàtiques.

1.2. Les dades i el tractament estadístic

Com és ben sabut, per a la semàntica cognitiva destriar el camí d'extensió semasiològica d'un mot és una tasca fonamentada en la interpretació dels contextos d'ús. Sovint, el mètode interpretatiu ha estat criticat per dues raons: en primer lloc, la subjectivitat que a voltes implica escatir el sentit d'un mot en un context determinat; en segon lloc, la multiplicitat d'hipòtesis que es poden oferir a l'hora d'explicar l'origen dels diversos sentits traslladats. Tot plegat ha provocat que els viarans que desemboquen en la polisèmia d'un mot hagen estat considerats atzarosos i poc sistematitzables.

Com provarem de fer veure, precisament ací es troba l'encert de la gramàtica cognitiva. Ens basteix de conceptes teòrics que remetent a regularitats bàsiques en qualsevol canvi semàntic: en aquest cas, els viarans de què parlàvem es descriuen per la prototipicitat.

En aquest treball, a més, volem insitir en el fet que si unim la teoria a un bona arrega de dades de la llengua objecte d'estudi, la predicció dels camins que recorre el canvi lèxic es fa encara més clara. Per aquest motiu ens hem bastit d'un *corpus* extens de 109 textos del català des del segle XIII al XVI, dels quals hem tractat informàticament 92.³

Cada vegada és més habitual trobar estudis que recorren a *corpora* tractats informàticament (cf. Ramos Alfajarín 2000: 39) i que, per tant, permeten obtenir no solament dades qualitatives, sinó també dades quantificables sobre un fenomen lingüístic concret. Aquest fet augmenta el rigor metodològic de les anàlisis lingüístiques. Tanmateix, l'avantatge és encara més gran quan ens enfrontem amb textos en llengua antiga, perquè, a ulls de l'investigador, aquesta es presenta, ben bé, com si fos una altra llengua i la intuïció com a parlant deixa de ser un recurs complementari, almenys parcialment.

3 No reproduïm el *corpus* per problemes d'espai. Es pot consultar en <http://www.ua.es/personal/sandra/tesis-corpus.htm>

2. ESTRUCTURA SEMASOLÒGICA D'ARRIBAR

2.1. *Arribar*: terme mariner

Bastardas (1996: 100) i el *DECat* (s.v. *arribar*) coincideixen a afirmar que *arribar* es documenta en català a finals del segle XIII⁴, i de primer, va ser un terme nàutic que significava 'atracar (una nau), arribar a port o platja' (a partir d'ara sentit A).

A partir del *corpus* analitzat, podem comprovar com els primers valors d'*arribar* es documenten en textos de la segona meitat del segle XII i de principis del segle XIII, i responen al sentit A. Així, per exemple, l'exemple 1. N'ofereim també exemples en altres segles:

- (1) *Nós no prenam ne alcuí no prena ne deman alcuna cosa per dret o per ocasió de naufrag de les naus ne de leyns ne de les coses ne dels esmerçamens ne dels hòmens de qualque loch que seran, estrayns o privats, ne de les coses d'aquells qui arribaran o trencharan per perill de mar o per tempestat dins lo terme del regne e de la ciutat de València (Furs-XIII-1/XIV, Rúb. 130, lín. 4)*
- (2) *[...] ell estant en la illa de Anglaterra, en les parts de Cornualla, en lo port de Falamua, ab una nau de Gal·licia appella[da] Sancta Maria, de la vila de Pontovedre, carregada e esputxada ací, en València, de diverses mercaderies sues e d'altres mercaders companyons seus d'aquesta ciutat -- en lo qual port era arribat per força de mal temps--, una barxa armada de gents d'armes de Lesbona vench de sobre la dita nau e la pres [...] (Epist_valencia2~2/XIV, p. 145, carta 48, lín. 12)*
- (3) *E soïtes les cordes e levades les ànchores, e alçades les velas en alt, les naus, en nom dels déus Júpiter e Venus, en la alta mar se empenyen, e axí navegant arriburen en unas yllas de Romania appellades Cíclades (Troianes~2/XIV, p. 38rb)*
- (4) *Dilluns, a II de ffabrer MCCCCXXXVIII, arribaren en la playa de Barchinona aque-lles III naus armades de mossèn Riembau de Corbera [...] (Safont_dietari~2/XV, p. 81, lín. 11)*
- (5) *La nau és arribada la nit de cincogesma en lo present port; passades les festes, plaent a Déu la descarregaran (Epistolari_Cahner2_oriental~1/XVI, p. 141, lín. 24)*
- (6) *En lo any cinch-cens trenta-y-cinch, en lo mes de març, arriburen naus en Sivilla que portaren molt or e argent per a l'emperador (Germanies~1/XVI, p. 405, lín. 20)*
- (7) *[...] ab dos parells de rems trobaren a la vora del riu, tiraren la volta de la mar, y exit ab aquella, foren guiats ab bon salvament en Alexandria de ahont eren los dos naturals. Los quals aprés de arribats tenien memòria de la tan senyalada mercè per medi de la sacratíssima Senyora rebuda (Despuig_col·loquis~2/XVI, p. 82, lín. 31)*

4 Bastardas (1995: 123) apunta que el verb *arribar* és indubtablement un mot bàsic del català, però, com s'ha esdevingut a *callar*, *cercar*, *trobar* i *treballar*, encara no se n'ha trobat documentació primerenca. Així també es pot comprovar en el *corpus* que hem analitzat. No apareix en cap dels textos dels segles XI-1/XII, ni tampoc en textos de la segona meitat del XII ni de la primera meitat del XIII. El *DECat* proposa que *arribar* parteix d'un llatí vulgar **arripare*, com a terme mariner; per tant, el sentit actual que pren el verb *arribar* en llengües com el català o el francès es produeix en romànic.

- (8) *Dijous, a XXIII. de setembre del any MDLXXXVIII., estant los senyors concellers congregats ab la vuytana de guerra dins lo baluart de mix jorn, per causa que setze galeres de Génova eren arribades en la nit y avien surgit dins del moll sens saludar la Ciutat, com tenien obligatió (Solemn_barcelona4~2/XVI, p. 99, lin. 7)*

A la vista dels exemples anteriors, podem apuntar que el verb *arribar* segueix l'esquema bàsic del —CAMI— (cf. Johnson 1987: 126; Lakoff 1987: 283), amb un TRAJECTOR, normalment una cosa en moviment, el vaixell (cf. 2) o bé la tripulació del vaixell (cf. 7), que aconsegueixen una FITA, el lloc on la nau finalitzarà el viatge, com ara *la platja* (cf. 4) i *el port* (5) o bé, la ciutat o poble on es troba el port en qüestió (cf. 3 i 6). Tanmateix, la FITA, pot no aparèixer si es recupera pel context (cf. 8).

Com suggereix la figura 1, el predicat més freqüent (el 95% dels casos) que vehicula el sentit A d'*arribar* consta d'un TRAJECTOR, [agent] que inicia el moviment i una FITA, lloc on finalitza el moviment —en forma de CC de lloc. Coincideix, per tant, amb l'estructura central (*core-structure*, cf. Talmy 1996a: 238) establida per a una situació de moviment amb desplaçament i que anomenarem DIRECCIÓ-FITA. En la figura 2 n'ofereim les correspondències sintàctiques⁵:

ESQUEMA BÀSIC → SENTIT A

DIRECCIÓ+FITA

& 234

DIRECCIÓ+FITA		
subjecte+CCL	& 204	(95,2%)
subjecte+CCL	(Ø) & 19	
DIRECCIÓ+FITA +		
subjecte+CCL+CCL	& 3	(2,1%)
subjecte+CCL	(Ø)+CCL & 2	

DIRECCIÓ+FITA+		MANERA
subjecte+CCL+CCM	& 2	(0,8%)
DIRECCIÓ+FITA+		COMPANYIA
subjecte+CCL+CCc	& 4	(1,7%)

Fig. 1. Imatge esquemàtica bàsica d'*arribar*, sentit A

TRAJECTOR	CC	DIRECCIÓ	FITA
[agent]	Moviment		
Substantiu	Verb	prep	[locatiu] SP
Subjecte	Predicat (nucli+CCL)		

Fig. 2. Correspondències semàntiques, morfològiques i sintàctiques en *venir*

5 Les dades que es presenten després del símbol & es refereixen al nombre de vegades que apareix l'esquema en el corpus. El conjunt buit (Ø) indica que el CCL no apareix explícit.

A aquest esquema pot afegir-se circumstancialment l'ORIGEN (2,1 % dels casos, cf. exemple 9), la MANERA (0,8% dels casos, cf. exemple 10) i la COMPANYIA⁶ (cf. 1,7% dels casos, cf. exemple 11).

(9) *Dimarts, a XXV. de noembre del any MCCCCXXXVIII., hora tarda, **arribaren** dues galees de mercaderia de les parts de Levant, les quals patronejaven (Solemn_barcelona1~1/XV, p. 95, lin. 7)*

(10) *Dissabte, a XXI. de janer, any de la Nativitat de Nostro Senyor MCCCXLIII., lo illustre senyor rey en Pere, rey d'Aragó [...] venint de les parts de Portugal com a rey e senyor novament en la present ciutat elet, **arribá** en la present plage de la mar de Barchinona ab dues galeas d'en Rafel Julià (Solemn_barcelona2~2/XV, p. 274, lin. 12)*

(11) *[...] lo rey Teotran ab molts cavellers e ab moltes companyes de peu vengren a la riba de la mar, on Achil·les e Tèlafus eren **arribats** en companyia dels seus (Troianes~2/XIV, 57va)*

En conseqüència, la imatge esquemàtica bàsica del verb *arribar*, en aquest primer sentit, ens remet a un esdeveniment puntual de caràcter culminatiu, que implica un canvi de localització; en terminologia de Vendler (1976), un assoliment. No és estrany aquest esquema tèlic, atès que 'aturar-se en una riba' és el darrer moment de moviment que realitza un vaixell. Com s'esdevé als predicats puntuals, el verb *arribar* va sovint acompanyat de sintagmes, en funció de CC de temps, que indiquen el moment de l'arribada. En són bons exemples alguns dels contextos anteriors (4, 5...).

Igualment, l'aspecte verbal, vehiculat a través dels diverses formes verbals, accentua el caràcter culminatiu de l'acció expressada per *arribar*. Les dades que presentem en la figura 3, mostren que la majoria de les voltes que trobem el verb *arribar* en el sentit A està conjugat en formes verbals perfectives⁷ o en l'aspecte perfet; per tant, presenten l'acció d'*arribar* vista com un tot global delimitat, en el primer cas, o bé focalitzen el moment posterior de l'acció ja finalitzada, en el segon cas. Per contra, és molt menys freqüent (5,1%) trobar *arribar* en aspecte imperfectiu.

6 En aquest punt utilitzem MANERA en sentit restringit, és a dir, solament per a indicar com es realitza el moviment. Tot i que, en la teoria les imatges esquemàtiques no se sol incloure l'element COMPANYIA entre els elements perifèrics el marquem ací per matisar un poc més el tipus d'element que acompanyen l'esquema central.

7 Per a la terminologia verbal seguim Saldanya (2002: 2587)

ASPECTE ARRIBAR - SENTIT A

Fig. 3. L'aspecte en els temps verbals d'*arribar* A.

A voltes, sobretot en la forma de l'imperfet d'indicatiu, l'aspecte imperfectiu transforma l'assoliment en una realització, una situació culminativa, però que consta d'un procés que té certa durada en el temps (Vendler 1976). En aquests tipus de contextos, el verb sembla que tinga un sentit pròxim a 'acostar-se a la riba':

- (12) *Arribava a la cruel ciutat de Plutó lo fill de Caliope quant Thesífone, ab les germanes, de no acostumades làgremes llurs spantosses cares regaven* (Corella *proses*-2/*XV*, p. 256, lin. 462)

2.2. Primera modulació: un canvi de prototipus

Tant pel que fa al textos literaris com no literaris, el sentit A és gairebé exclusiu, almenys fins a la segona meitat del XIV. Diem gairebé exclusiu, perquè hem trobat dos exemples de principis del segle XIV en els quals sembla que *arribar* té ja el valor actual de 'venir fins a un punt que es pren com a terme del moviment' (a partir d'ara, sentit B). L'exemple 13 és l'única aparició d'*arribar* en els *Viatges de Marco Polo*. De la mateixa manera, tan sols hem trobat un exemple d'*arribar*, el número 14, en tot el corpus consultat de Lluïl:

- (13) *E après troba hom una bella ciutat qui ss'apela Guingui, qui és nobla e richa; e fan—s'i gran quantitat de draps d'or de seda, ops de la cort del seyor; e ày moltz hostals per les viandes que y arriben aquí de diverses lochs a hobs de la lur cort del senyor [...]* (Marco Polo-XIII-1/XIV, p. 94, lin. 24).

- (14) *Los missatgers arribaren en la cort del leó* (Lluïl Felix, pt. VII, c.5)⁸.

El *DECat* (s.v. *arribar*) apunta que, tot i aquestes aparicions esporàdiques, el verb *arribar* no es convertirà en el verb principal per a l'expressió general de qualsevol arribada en

8 El *DECat* i el *DCVB* ja inclouen aquest exemple.

A continuació oferim uns quants exemples que il·lustraran les dades de les figures anteriors:

- (15) *Oo, què cena! E, de aquells qui volen haver bon dinar, pren-los enaixí com a aquell qui **arribe** a hum hostal e demane: «Ara dat-me cirvada e palla; ara dat-me pa e vi; ara açò, e açò» (Vicent_sermons~2/XIV, vol. II, p. 36, lin. 27)*
- (16) *[...] e axí lo dit germà de Johan de Balda dix a ell testis: «dezit a-vuestro hamo que se guarde, que jo serà alà algun dia e li tornarem lo guardó e nos traharemos, e dezigelo!», e ell testis dix: «ja-u-juré», e axí **aribat** en Leyda o dix a son amo (crims_l.leida2~2/XV, p. 71, lin. 123)*
- (17) *E a poch instant, a la gran rumor, e sentint ço que dit és, **arribaren** allí mateix tres de nosaltres, fahent tocar grans colps a la dita porta per entrar en la dita casa e parlar ab lo dit comte, pregar e requerir-lo no procehis pus avant contra lo dit home en dia de Pascua e feriat (Epist_valencia4~2/XV, p. 347, carta 138, lin. 18)*
- (18) *D'aquí partí la professó per la Verge Maria de Sperança, y **arribà** a Sent Pere, y visitaren lo Corpus de Sent Pere, cantant lo vers dels Apòstols. D'aquí partí la professó a les fonts y visitaren les fonts (Antiquitats_seu1~1/XVI, p. 40, § 5 cap. 2)*
- (19) *A 19 del mes de janer 1586, diumenge, a les 12 hores de migjorn, entrà en València el serenísim senyor rey don Phelip 2, juntament ab lo princep don Felip 3 y la sereníssima ynfanta donya Ysabel Eugènia, sos fills, havent partit aquell dia del convent de Sant Miguel de los Reyes, a hon a 16 de dit mes y any havien aplegat. **Arribaren** al portal de Serrans, lo qual a la part de fora estava molt ben aderesat (Memòria_FelipII~2/XVI, p. 125, lin. 6)*

En el moment que comencen a donar-se els sentits A i B en una mateixa obra, com s'esdevé ja en obres de la segona meitat del XIV (cf. *Epistolari Valencià*2 o el *Viatge de Perellós*), sovint trobem contextos ambigus (apareixen comptabilitzats en la figura 4i 5. Sobretot, si no apareix explícit el CAMI que se segueix i hom té la possibilitat d'arribar al lloc de destinació tant per mar com per terra. En són bona mostra els exemples següents:

- (20) *[Barcelona, 16 setembre 1493] Sanzetissime ac beatissime pater: Après de besar humilment los peus de vostra santedat. Ahir, que comptàvem quinze del present, **arribà** aci l'embaixador del rei de França, qui es diu lo Paneter, germà del bisbe de Frijús, qui és en aqueixa cort de vostra santedat. Cartes_borja~2/XV, p. 42, lin. 4)*
- (21) *Embaxadors dels estaments anaren a sa Magestad y ls respongué que ja y havia virrey. Los embaxadors del bras militar **arribaren** a la Corunya ahon sa Magestad era arribat y esperava la armada per a embarcar-se per a Flandes y Alemanyia per a coronar-se de emperador (Germanies~1/XVI, p. 106, lin. 15)*

En la figura 6 presentem els tipus de predicats que hem constatat en el nostre *corpus* en relació amb el sentit B i en la figura 7 les correspondències sintàctiques de la imatge esquemàtica principal. Com adés hem observat per al sentit A, el predicat més freqüent consta d'un TRAJECTOR i una FIJA, explícita o recuperable pel context (92,9% dels casos):

ESQUEMA BÀSIC → SENTIT B

DIRECCIÓ+FITA & 567

DIRECCIÓ + FITA subjecte+CCL & 381 (92,9%) subjecte+CCL (Ø) & 145	DIRECCIÓ + FITA + CAUSA subjecte+CCL+CCF & 4 (0,88%) subjecte+CCL (Ø) +CCF & 1
DIRECCIÓ + FITA + ORIGEN subjecte+CCL+CCL & 4 (2,8%) subjecte+CCL (Ø)+CCL & 12	DIRECCIÓ + FITA + MANERA subjecte+CCL (Ø) +CCM & 2 (0,3%)
DIRECCIÓ + FITA + CAMÍ subjecte+CCL+CCL & 2 (0,3%)	DIRECCIÓ + FITA + COMPANYIA subjecte+CCL+CCc & 3 (2,8%) subjecte+CCL (Ø) +CCc & 13

Fig. 6. Imatge esquemàtica bàsica d'*arribar*, sentit A

TRAJECTOR	CAMÍ	DIRECCIÓ	FITA
[agent]	moviment		[locatiu]
Substantiu	verb	prep	SP
Subjecte	Predicat (nucli+CCL)		

Fig. 7. Correspondències semàntiques, morfològiques i sintàctiques en *venir*

Són ben pocs, en canvi, els casos en què s'afigen altres elements, com ara la MANERA, l'ORIGEN, la COMPANYIA i la CAUSA:

- (22) *E, après, tocases ja les quatre hores, **arribà** lo dit senyor rey, a cavall, acompanyat del marquès de Dénia, qui portave lo stoch devant, (Solemn_barcelona4~2/XVI, p. 138, lin. 21)*
- (23) *En hun troter; / ab prou dinés, / ell me tramés / ben arreat, / camí ferrat, / per Tarragona / a Barcelona. / Quant **arribí**, / de sent Martí /- castell fort pres, / en Penedès (Spill~2/XV, v. 333)*
- (24) *Y tantost **arribà** don Pero Maça ab 80 homes de a cavall, gent molt lúcida (Germanies~1/XVI, p. 183, lin. 4)*
- (25) *[...] ara per ofendre mas per jutjar **arriba**, mostrant-se a tal acte conforme (Novel·les_alegre_somni~2/XV, p. 126, lin. 19)*

També tenim exemples amb l'element CAMÍ explicitat. L'aparició d'aquest element és una mostra més que el verb *arribar* serveix per a qualsevol tipus de desplaçament i que, per tant, a vegades cal especificar com hom arriba:

- (26) *E irem dit mossèn Hierònim e jo; lo qual estava ja aparellat per anar ans de la venguda d'aquest correu, sabent, per alguns qui eres arribat per terra, que es podia passar; e que no es donava empatx a negú* (*Cartes_borja-2/XV, p. 160, lin. 17*)

Amb les dades que hem presentat es pot deduir que tots els elements de la imatge esquemàtica del sentit A es conserven també per al sentit B d'*arribar*. Per tant, la imatge esquemàtica del nou sentit ens remet també a una acció de poca durada, de la qual focalitzem el final, en terminologia de Talmy (1996a: 272), parcel·lem la finestra final. Tal com s'ha dit per a A, el verb *arribar*, per tant, vehicula prototípicament un predicat tèlic de poca durada: un assoliment.

Novament (cf. figura 8), les formes verbals més habituals en què es conjuga *arribar* amb el sentit B, vehiculen l'aspecte perfectiu o perfet:

Fig. 8. L'aspecte en les formes verbals d'*arribar*, sentit B

En tan sols un 2,46% dels casos l'acció és imperfectiva. En aquest cas, presenta una escena habitual:

- (27) *Cada dia arriben dames a palàsio y casen-se'n poques. Esta senmana se'n casa una néta del marquès de Cayete ab un oncle seu, jermà de sa mare, que par a totom cosa estraya no avent-y nesitat de conservar béns com no la y à* (*Cartes_estefania-1/XVI, p. 191, carta 62, lin. 27*)

Tant el *DECat* (s.v. *arribar*) com Bastardas (1996: 97 i 100) estan d'acord a considerar que el sentit B parteix del sentit A. Concretament, el tecnicisme *arribar* es banalitza i passa a descriure qualsevol tipus de moviment; així també s'ha esdevingut amb altres verbs, com ara *acostar*¹¹.

El naixement del sentit B és el resultat de la projecció de l'esquema inicial del sentit A, que hem descrit adés, cap a una altra realitat. En altres paraules, el parlant enriqueix

¹¹ Actualment, encara es produeix aquest trasllat de termes mariners a àmbits de la llengua comuna. Als pobles de costa de la Marina Baixa s'utilitza el terme *atracar-se* per a indicar l'acció d'*arribar* o *acostar-se*: *M'atracaré a ta casa a les huit* (cf. Martines 1998: 177).

—transforma— la imatge esquemàtica principal del verb *arribar* a partir de l'observació de la similitud entre dues accions 'atracar o acostar-se a la riba' i 'arribar a un lloc'. Fet i fet, tan l'una com l'altra descriuen el moviment d'un TRAJECTOR cap a una FITA, per tant, l'extensió metafòrica, +ARRIBAR A LA COSTA ÉS ARRIBAR A UN LLOC+ és un pas realitzable amb facilitat.

Tammateix, solament es pot explicar la creació d'aquesta metàfora, és a dir, que el conceptualitzador considere igual 'atracar' que 'arribar', tenint en compte la realitat marítima del poble català. Com ja ha explicat Martines (2000: 1229) per a l'evolució semàntica d'*estimar* sols l'experiència dels parlants amb el món pot explicar les drecceres que recorre una categoria en el procés d'eixaplament. També el canvi en *arribar* s'ha d'explicar a partir de l'experiència amb el món. L'acció d'acostar-se les barques a la riba pren relleu onomasiològic solament en els pobles mariners. És a dir, aquesta acció pren importància perquè en els pobles mariners la forma més segura de viatjar, i la més freqüent, era el vaixell. Per tant, viatjar és sinònim de navegar.

Possiblement, aquest pas metafòric es va veure afavorit també, per contextos com els que hem apuntat adés, en els quals no apareix el lloc d'arribada explícit. A partir d'aquests contextos, el receptor pot arribar a inferir que el tipus de lloc on s'arriba no és solament el port, la costa o la platja. I precisament aquests contextos són una prova més dels límits difusos i, en conseqüència, flexibles, de les categories (cf. Geeraerts 1997:22).

El naixement del sentit B, doncs, eixampla la categoria representada per *arribar*. Les dades estadístiques confirmen quantitativament aquest fet. Les figures 9 i 10 presenten la freqüència total d'aparició d'*arribar* A i *arribar* B al llarg dels segles en tot tipus d'obres. Hi podem constatar que el naixement del sentit B provoca l'augment de la freqüència d'aparició del verb *arribar* a partir del segle XV, en tots els dialectes i també en tot tipus d'obres:

Fig. 9. *frequència A + B -obres no literàries*

Cal afegir ací un fet important, que enllaça la projecció dels esquemes a noves realitats amb modulacions més profundes en la categoria. En particular, el naixement del sentit B provoca un canvi en el centre prototípic de la categoria (efecte de prototipiciat 1, cf. Geeraerts 1997:22).

Si atenem a les dades de les figures 4 i 5 comprovarem que ja en la segona meitat del segle XV, però sobretot, durant tot el segle XVI, el sentit B ‘venir fins a un punt que es pren com a terme del moviment’ esdevé més freqüent que no pas A. Aquesta dada corrobora un fet lògic: el sentit A és menys freqüent atès que es restringeix a contextos exclusivament marítims; per tant, s’il·lustra que la projecció cap a una realitat menys restringida té un efecte quantitatiu important. Com més freqüència d’ús d’un sentit determinat, més possibilitats de venir a ser el representant de la categoria en la ment del parlant.

Hi ha un altre fet bàsic que corrobora la substitució de centre prototípic de la categoria. El valor d’*arribar* B no és sols estadísticament dominant; és, a més a més, estructuralment dominant, perquè d’aquest depenen i naixen nous sentits, la gran majoria, a partir del segle XV.

Hem representat en forma de xarxa (cf. figura 11) l’eixamplament progressiu de la categoria a partir del nou nucli semasiològic, el sentit B. Ens basem en els estudis de Geeraerts (1997) sobre el mot *legging* del neerlandés, Soares da Silva (1997) per a *deixar* en portugués i Martines (2000), en relació amb el verb *estimar* del català.

A	'venir fins a la vora, tocar terra' ¹²	E	'venir una cosa o persona després d'un procés a un punt final d'aquest procés'
B	'venir fins a cert lloc (que es pren com a terme del moviment)'	F	'esdevenir una situació o procés en algú'
C	'esdevenir el temps o els fets esperats o preparats d'estona'	H	'estendre's fins a un lloc'
D	'venir alguna cosa, transportada per algú'	H1	'estendre's fins a un lloc, ocupar'

Fig. 11. Xarxa de sentits d'*arribar* i descripció dels sentits.

A primer colp d'ull, la xarxa ja fa llum sobre l'estructura que pren la categoria a partir del segle XV. D'una banda, hi ha un nucli, el sentit B, que roman intacte, i una perifèria que, de retop, es torna més i més extensa a partir d'aquest sentit B (sentits C, D, E, F, H i H1, enllaçats amb B, mitjançant)

En segon terme, s'hi pot constatar que aquest eixamplament no es produeix solament a partir del centre prototípic, sinó a partir de l'enllaç dels altres sentits. Així, per exemple, com veurem a continuació, el sentit que hem anomenat F1 naix a partir d'F, i, per tant, comparteix trets amb el sentit B, però indirectament. Per tant, la categoria s'eixampla a partir del principi de semblances de família (efecte 2, cf. Geeraerts 1997: 22). I un apunt més: el naixement d'un sentit nou sovint no es pot explicar només a partir d'un únic sentit, sinó com a fruit de la influència de sentits diversos. Hem marcat aquesta relació amb i provarem de mostrar-la tot seguit amb els exemples del *corpus*.

Finalment, de la mateixa manera que en el pas del sentit A al sentit B, els sentits nous són el resultat de projeccions de l'esquema principal establert per a B sobre noves realitats, que el parlant torna a percebre com a similars o relacionades en algun grau. A mesura que l'esquema s'aplica, s'enriqueix gradualment i es transforma.

12 Definim a partir del *DCVB* (s.v. *arribar*)

2.3. Les transformacions a partir del nou sentit prototípic

La primera extensió que constatem en el *corpus* estudiat es produeix ja en la segona meitat del segle XIV. El sentit que pren el verb *arribar* en l'exemple 28 extret del procés judicial barceloní a una alcavota, publicat per Jaume Riera i Sans, és el de d'«esdevenir el temps o els fets esperats o preparats d'estona» (l'hem anomenat C):

(28) *Arribada doncs l'hora de vespres del dia esmentat, comparegué, per una part, davant el dit noble governador o l'honorable regent l'assessoria, el dit procurador fiscal, demanant que es procedís a la declaració (Alcavota~2/XIV, p. 235, lín. 14)*

El sentit C respon a una transformació metafòrica bàsica, +EL TEMPS ÉS UN OBJECTE QUE ES MOU+, mitjançant la qual conceptualitzem una realitat abstracta, el temps, a partir d'un domini origen, més concret, els objectes en moviment. Ara el temps és el TRAJECTOR i la FITA, el moment en el qual es troba la persona que conceptualitza l'escena. És per aquest darrer motiu que el CC de lloc normalment no apareix explicat. El moviment físic desapareix metaforitzat en el transcurs del temps.

Tots els exemples de C del *corpus* estudiat estan conjugats en temps que vehiculen l'aspecte perfet, cosa que torna a demostrar les projeccions fins ara estudiades remeten a la focalització de la FITA, en aquest cas el moment últim més important, el moment esperar.

La metàfora +EL TEMPS ÉS UN OBJECTE QUE ES MOU+ és molt bàsica (cf. Lakoff & Johnson 1980: 63) i va associada a la majoria dels verbs de moviment (*passar*, *anar-se'n*, *acostar-se*, entre d'altres). Per aquest motiu pensem que el naixement d'aquest sentit va ser immediat al naixement del sentit B. No debades, el sentit C és l'única extensió documentada en el *corpus* que analitzem en el segle XIV.

A partir d'aquesta data, l'exemplament de la categoria augmenta notòriament: només en la segona meitat del segle XV naixen els sentits D, E, F i H. En les figures 12 i 13 es verifica que fins a la primera meitat del segle XV tan sols trobem tres sentits, A, B i C, en les obres literàries i A i B, en obres no literàries, sovint distribuïts de manera diversa, segons els textos. Així, per exemple, com acabem de veure, l'única volta que apareix *arribar* en *El cavaller i l'alcavota* pren precisament el sentit C, que no torna a aparèixer en cap altra obra del nostre *corpus* d'aquest segle.

Fig. 13. *arribar* -obres literàries

En canvi, en passar a la segona meitat del segle XV (cf. figures 14 i 15) la categoria s'enriqueix progressivament amb sentits nous, tant en textos literaris com no literaris. Fins al punt que en algunes obres literàries com l'*Ànima d'Oliver* o la *Vita Christi*, les poques voltes que hi ix *arribar* presenta ja sentits traslladats.

Fig. 14. *arribar* -obres no literàries

Cal insistir ací que, si el nombre de sentits augmenta, lògicament augmenta també la freqüència d'aparició global del verb *arribar*. Així ho podem veure reflectit en la figura 16, per exemple, en les obres no literàries. La gràfica presenta l'augment en la freqüència d'aparició durant el segle XV.

El sentit D 'venir una cosa transportada per algú' apareix en el *corpus* que treballem a partir de la segona meitat del segle XV en obres literàries occidentals, com la *Vita Christi*, *Corella* o el *Tirant* i també en obres orientals com *L'ànima d'Oliver*. També en aquesta mateixa època en obres no literàries, com les cartes dels Borges o la correspondència de l'epistolari de Cahner.

Aquest sentit naix a partir de l'aplicació de la metonímia +L'OBJECTE TRANSPORTAT PER QUI EL TRANSPORTA+. Així, trobem un objecte no [agent] que pren el paper de TRAJECTOR i es trasllada a una FITA, que és la persona que rep l'objecte transportat. A diferència del sentit metafòric C, ací el moviment encara existeix, però la persona que el fa s'elimina. L'objecte sense moviment propi és, en la majoria de casos, correus (o objectes enviats per correu) i, encara amb un grau més de metonimització, notícies. Per això, apareix freqüentment en els reculls de correspondència. Per exemple, ja en el XVI apareix fins a 67 voltes en les cartes que s'envien Estefania de Roquesens i sa mare Hipòlita Roís de Liori. I, també per això mateix, és freqüent l'arribada de notícies en obres que reconten fets diversos, noves interessants ocorregudes en l'època, com ara el *Llibre d'Antiquitats de la Seu de València* (10 casos en la primera meitat del segle XVI i 8 casos en la segona meitat).

(29) *E venint en lo camí, arribat en Vilafranca, m'arribà un correu ab breu de vostra santedat, lo qual lo nuncio me remès* (*Cartes_borja-2/XV*, p. 51, lín. 10)

(30) *Sus ara és arribada nova que lo cardenal d'Espanya és millorat molt, però no es té esperança haja a campar d'aquesta malaltia* (*Cartes_borja-2/XV*, p. 98, lín. 15)

La figura 17 ens presenta les estructures possibles d'aquesta nova projecció.

ESQUEMA BÀSIC → SENTIT D

DIRECCIÓ+FITA & 129

DIRECCIÓ+ FITA	
subjecte+CCL & 49	(91,4%)
subjecte+CCL (Ø) & 69	
DIRECCIÓ+ FITA + ORIGEN	
subjecte+CCL (Ø)+CCL & 11	(8,52%)

Fig. 17. Imatge esquemàtica bàsica d'*arribar*, sentit D

En D es repeteix l'estructura d'esdeveniment tèlic que hem estudiat en parlar dels sentits A i B, no debades D és una projecció del mateix esquema. A diferència, però, dels esquemes anteriors A i B, l'esquema D no apareix combinat mai amb la MANERA, la CAUSA, la COMPANYIA, etc. Per contra, l'ORIGEN sí que hi té certa rellevància. Ix un 8,52% de les voltes: un esquema més recurrent, doncs, que no pas en A (2,1%) o B (2,8%). L'explicació és senzilla: el receptor de l'ajuda, les cartes o els obsequis, normalment desitja saber qui és la persona que els trameta.

De la mateixa manera, són més freqüents les formes verbals en aspecte perfect (28,6%) o perfectiu (60,4%) i molt escasses les formes en imperfectiu. Tot i això, el tant per cent de formes en aspecte imperfectiu ha pujat lleugerament (10,8%) (cf. figura 18). Aquest augment pot ser degut a l'habitualitat que es deriva de rebre correu freqüentment, per exemple:

- (31) *En aquests dies passats, veent l'il·lustríssim senyor duc que tant temps passava que no havia rebut lletres de vostra santedat, ni correus arribaven i tampoc se partien d'ací per qui pogués escriure, deliberà trametre a mossèn Hierònim Llopiz a vostra santedat ab lletres (Cartes_borja-2/XV, p. 159, lín. 5)*

Fig. 18. L'aspecte en els temps verbals d'*arribar* D.

També, com en la resta de sentits d'*arribar* analitzats fins ara, són normals les marques temporals (cf. 30).

Força menys freqüent que el sentit D en el *corpus* que hem analitzat (21 voltes en tot el *corpus*) és el sentit E, que apareix també durant la segona meitat del segle XV. En aquest cas, *arribar* s'especialitza en l'expressió dels estats. Així, a partir d'aqueix moment, gràcies a una nova transformació metafòrica, +ARRIBAR A UN ESTAT ÉS ARRIBAR A UN LLOC+, el TRAJECTOR esdevindrà una persona o cosa que experimenta un procés que la du a un estat nou, la FITA. El moviment desapareix, doncs, a favor del canvi. Ací també la projecció metafòrica és fruit de la reconversió que fa el parlant de les relacions dels diversos elements que desbrina observant l'escena en moviment. El conceptualitzador descobreix la contigüitat entre el moviment i el procés i focalitza aquest darrer element. El converteix, aleshores, en sentit principal de la categoria.

- (32) *Tu, Plaerdemavida, pensaves no et restava major benaventurança que morir; i creies que la vida per pus no t'acompanyava, sinó que en major grau sentisses lo multiplicar dels mals que recites, dels quals encara no et deus recordar; fins que arribada als esdevenidors desigs, per fer majors los teu delits, te'n recordes (Tirant-1/XV, pàg. 998, cap. CCCLXXX, lín. 12)*
- (33) *Encrueliren-se los hòmens y començaren llurs crueltats ab los pobres animals [...] y arribà a tant aquesta crueltat que après que ls bous, de vellesa, no podían llaurar, se'ls menjaren (Comtats_Rosselló-2/XVI, p. 226, lín. 8)*

Cap dels 21 casos està conjugat en un temps imperfectiu, cosa que coincideix amb el fet que en els canvis d'estat s'acostuma a visualitzar no la situació pròpiament en desenvolupament, sinó més aviat el resultat de l'acció; en altres paraules, la part última del canvi.

Relacionat directament amb el sentit E, trobem, també en la segona meitat del segle XV, el sentit F 'csdevenir un a situació o procés en algú' que podríem qualificar com a metafòric del tipus +ELS ESTATS SÓN OBJECTES QUE ES MOUEN+. En aquest cas, l'esquema és l'invers respecte de E i ara el TRAJECTOR és l'estat i la FITA, la persona que l'experimenta. Així l'[experimentador] espera que li arribe la mort, en l'exemple 34, i Francesc Alegre, en l'exemple 35, es pregunta sobre l'arribada de l'amor:

- (34) *Mes que parega a la mia fi, no ho cregues, perquè a la misericòrdia de Déu plagué donar-me temps, i gran, ab què poguï penedir-me, i em perdonà la culpa; la justícia del qual ordenà en aquest lloc sia mon purgatori, fins que **arribe** lo terme per què fui creada (Novet-les_l'ànima d'oliver~2/XV, p. 143, lin. 3)*
- (35) *- Oh laureat poeta! si veres són les llaors que de vós la fama escampa, prenent, no testimonis estranys, mes les obres que a vós sobreviuen, socorreu-me declarant què és açò que, mos ulls ocupant, mon cor en dubte té, no sabent discernir per on, ni on **arribat** sia (Novet-les_alegre_somni~2/XV, p.125, lin. 5)*

En tractar el sentit A, hem pogut observar que en alguns casos el predicat d'assoliment pot csdevenir una realització, sobretot si el verb *arribar* es troba conjugat en present o imperfet, temps verbals que vehiculen l'aspecte imperfectiu. En aquests casos hem constatat que l'acció s'observa amb certa duració, tot i que sempre és tèlica. Possiblement, a partir d'aquests contextos el parlant infereix que *arribar* també pot expressar una acció progressiva. Pensem que solament a partir d'aquesta inferència es pot explicar el naixement del sentit H 'estendre's una cosa fins a cert lloc', que trobem en la segona meitat del XVI:

- (36) *Per lo que ara miram en tota aquella comarca y per lo que veiem, lo discurs que cada'l dia fa la mar y també lo que en escriptura trobam aont se arplegaven les armes dels reys per a fer algunes empreses, venim a entendre y creure que és així, que la mar **arribava** als llocs que tinch dits (Despuig_col·loquis~2/XVI, p. 146, lin. 31)*
- (37) *[...] començaren los llurs balls a l'entorn dels focs, que, per ésser ells tan grans, ab la altitut de la dita montanya aparta als habitants de ditas valls que aquell foc **arribava** al cel (comtats_Roselló~2/XVI, p. 189, lin. 17)*

En aquest sentit nou, si que és projectat el sentit de moviment de l'esquema B. En aquest cas, però, el TRAJECTOR és un líquid que es desplaça cap a un lloc, la FITA, on finalitza el seu moviment. A diferència, però, de l'esquema prototípic del verb *arribar*, en el sentit H allò que es focalitza és el CAMÍ, és a dir, d'on parteix i fins a on arriba aquest líquid i l'extensió que recorre. Ho corrobora el fet que dels nou casos que hem trobat de H en el *corpus*, sis estan conjugats en imperfet d'indicatiu, un en present d'indicatiu i un en gerundi, tots els tres temps imperfectius. També hi ha un únic cas de futur, que pot interpretar-se també com a imperfectiu:

- (38) *Don Pedro: Si és, per cert. ¿Això, senyor, que'ns aveu dit de la mar, que en lo temps antich **arribà** fins Amposta és cosa certa? (Despuig_col·loquis~2/XVI, p. 146, lin. 25)*

De la mateixa manera, són majoritàriament imperfectius els casos d'*arribar* dels exemples següents de la primera i segona meitat del segle XVI:

(39) *La segona cosa és que si Edeta era distinta de Lèria i prop de Sagunto, no podia ser sinó esta ciutat de qui parlam. Deia's, doncs, Edeta, de la qual prenia lo nom tot lo trast dels edetans, que arribava fins a Saragossa, que llavons no era tan gran cosa com Edeta regnava (Beuter_crònica-1/XVI, p. 134, lín. 10)*

(40) *se restaren a la part de la epistola de la dita capella, que es devers la sacristia, ahont tenien ja aparellats quatre banchs llevadissos, molt llarchs, que arribaven desde'l primer pilar fins a un altre pilar que y ha detrás lo altar de dita capella (Solemn_barcelona4-2/XVI, p. 116, lín. 19)*

A diferència dels exemples de H, en aquest nou eixamplament de la categoria, i així com també ha ocorregut en els sentits D, E, i F, un dels elements principals de l'esquema prototípic d'*arribar*, el moviment, desapareix en favor d'un tret més perifèric, en aquest cas, 'l'extensió'.

Els exemples 39 i 40 són una bona mostra de la hipòtesi del *fictive-motion* ('moviment fictici') proposada per Talmy (1996b), Cifuentes (1999: 112-113) i Palmer (2000: 119), que serveix per a fonamentar la idea de les projeccions dels esquemes en les escenes de moviment. Hem anomenat aquest nou sentit H1 i apareix huit voltes en tot el *corpus*.

3. CONCLUSIONS

Comptat i debatut, en aquest treball hem intentat establir quins han sigut els inicis del verb *arribar*. En primer lloc, hem observat com el verb *arribar* estableix el significat prototípic actual a les darreries del segle XIV —tot i que hi ha exemples de principis del segle XIV—, a partir d'un canvi semàntic que tan sols es pot explicar a partir de l'experiència del poble català amb la mar. Així, el verb *arribar* passa a significar 'venir (les barques) cap a la riba' a 'venir a un lloc determinat'. S'ha insistit que el valor d'*arribar* B reemplaça el sentit primigeni A i que, per tant, la categoria no solament creix sinó que, a més, canvia de prototipus (efecte de prototipicitat 1). Aquest nou prototipus esdevindrà amb el temps més freqüent i, de més a més, vindrà a ser estructuralment dominant, ja que a partir d'aquest i en un espai de temps relativament curt —mig segle, a tot estirar— la categoria augmentarà amb sentits nous, que, al seu torn, seran l'origen d'altres sentits en segles posteriors.

Hem mostrat, per tant, que a partir del sentit B i durant la segona meitat del segle XV, la categoria representada per *arribar* s'eixampla progressivament. De més a més, hem pogut observar que aquest eixamplament és el resultat, d'una banda, de projeccions metafòriques (cf. *arribar* B, *arribar* C, *arribar* E...), que transformen trets diversos, com el moviment; i de l'altra, és el resultat de projeccions metonímiques (cf. *arribar* D, *arribar* H...), que conserven el moviment, però transformen l'esquema quant a altres aspectes, per exemple focalitzant el CAMÍ en lloc de la FITA, un dels elements principals de l'esquema B. Amb aquest fet es demostra una de les característiques principals de les categories, la gradualitat, atès que per al naixement de sentits nous hi ha elements de l'esquema principal que esdevenen rellevants i d'altres, secundaris.

En tercer lloc, s'ha pogut constatar que el creixement de la categoria no es fa exclusivament des del sentit B, sinó que aquesta pot eixamplar-se a partir de sentits traslladats, cosa que demostra que cal entendre aquesta modulació a partir del principi de semblaça de família (cf. *arribar* H1), és a dir, en termes d'estructura radial ('ràim de sentits', efecte de prototipicitat 2).

Finalment, hem volgut presentar que les dades quantitatives poden fer llum en alguns punts de l'estudi de l'evolució semasiològica d'un verb, en aquest cas, *arribar*. Evidentment, les dades quantitatives no poden suplir les dades qualitatives, ni tan sols esdevenir la base indiscutible d'un estudi d'aquestes característiques. Tanmateix, ens han proporcionat avantatges, relacionats amb l'establiment d'índex de freqüència. Concretament: ens ha permès justificar l'establiment d'un prototipus: així, en analitzar l'eixamplament de la categoria del verb *arribar*, hem observat que l'augment de l'aparició de la freqüència d'un sentit pot ser una prova indicativa —no l'única— de la creació d'un nou sentit prototípic.

REFERÈNCIES BIBLIOGRÀFIQUES

- Bastardas, Joan (1995): *La llengua catalana mil anys enrere*, Barcelona, Curial.
- Bastardas, Joan (1996): *Diàlegs sobre la meravellosa història dels nostres mots*, Barcelona, Ed. 62.
- Cifuentes Honrubia, José Luis (1994): *Gramática Cognitiva. Fundamentos Críticos*, Madrid, Eudema.
- Cifuentes Honrubia, José Luis (1999): *Sintaxis y semántica del movimiento. Aspectos de gramática cognitiva*, Alicante, Instituto de cultura Juan Gil-Albert.
- DECat = Coromines, Joan (1983-1991): *Diccionari Etimològic Complementari de la Llengua catalana*, 9 vol., Barcelona, Curial & La caixa.
- Geeraerts, Dirk (1997): *Diachronic Prototype Semantics. A contribution to Historical Lexicology*, Oxford, Clarendon Press.
- Johnson, Mark (1987): *The body in the mind: The Bodily Basis of Meaning, Imagination, and Reason*, Chicago, University of Chicago Press.
- Lakoff, George & M. Johnson (1980): *Metáforas de la vida cotidiana*; Cátedra, Madrid, 1995. [3ª edició en espanyol. Traducció de Lakoff, George & M. Johnson, (1980): *Metaphors we live by*, University of Chicago Press, Xicago.]
- Lakoff, George (1987): *Women, fire and dangerous things. What categories reveal about the mind*, Chicago, The University of Chicago Press.
- Lakoff, George (1990): «The invariance hypothesis: is abstract reasoning based on image-schemas?», *Cognitive Linguistics*, 1.1, pàgs. 39-74.
- Langacker, R. W. (1987): *Foundations of Cognitive Grammar I: Theoretical Prerequisites*, Standord University Press.
- Langacker, R. W. (1990): *Foundations of Cognitive Grammar*, vol. 2, Standford, California, Standord University Press.
- Martines, Josep (1998): «Creativitat lèxica. Passat i present». En *Un món de llengües. Actes de les V, VI, VII i IX Jornades de Sociolingüística de la Nucia*, Maria Antònia Cano & Josep Martines & Vicent Martines (eds.), Alcoi, Ed. Marfil, pp. 171-195.
- Martines, Josep (2000): «L'expressió de les emocions i la creativitat lèxica: 'estimar'/'amar'. Entre l'eufemisme i la metàfora cultural». En *Actas del VIII Congreso Internacional de la Asociación Hispánica de literatura Medieval*, Santander, Universidad Menéndez Pelayo, vol. 2, pp. 1221-1243.
- Palmer, Gary B. (2000): *Lingüística cultural*, Alianza Editorial, 2000.

- Pérez Saldanya, Manuel (2002): «Les relacions temporals i aspectuals». En Solà, Joan, Maria-Rosa Lloret, Joan Marscaró y Manuel Pérez Saldanya (dirs.), *Gramàtica del Català Contemporani*, Barcelona, Empúries, págs. 2567-2728.
- Ramos Alfajarín, Joan Rafael (2000): *Els verbs ésser, estar i haver(-hi) en català antic*, València/Barcelona, Institut Interuniversitari de Filologia Valenciana, Publicacions de l'Abadia de Montserrat.
- Soares da Silva, Augusto (1999): *A semântica de deixar. Uma contribuição para Abordagem Cognitiva em Semântica Lexical*, Braga, Fundação Calouste Gulbenkian, Fundação para a Ciência e a Tecnologia.
- Talmy, Leonard (1996a): «The windowing of Attention in language». En M. Shibatani & S. Thompson (eds.): *Grammatical Constructions: Their Form and Meaning*, Oxford, Oxford University Press, págs. 235-287.
- Talmy, Leonard (1996b): «Fictive Motion in Language and 'Ception'». En P. Bloom, M. A. Peterson, L. Nadal i M. F. Garret (eds.) (1996): *Language and space*, Cambridge, MIT Press, págs. 211-276.
- Vendler, Zeno (1967): *Linguistics in Philosophy*, Ithaca, Cornell University Press.